

Marinko Vuković, Irena Miloš

ETNOLINGVISTIČKI POGLED NA KLAKAR POČETKOM 20. STOLJEĆA

dr. sc. Marinko Vuković, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, mvukovic@hazu.hr, Zagreb
dr. sc. Irena Miloš, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, idrpic@ihj.hr, Zagreb

izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42'282(497.5 Klakar)
39(497.5 Klakar)"18/19"

rukopis primljen: 13. 4. 2015.; prihvaćen za tisak: 21. 5. 2015.

U radu se interdisciplinarno i sintezno donose jezične, kulturne i povijesne činjenice o Klakaru u slavonskoj Posavini na prijelazu 19. u 20. stoljeće. S etnološkoga i dijalektološkoga aspekta promatra se dio neobjavljenih etnografskih zapisa klakarskoga učitelja Luke Lukića (dovršeni 1913.) koji se tiču materijalne kulture, a čiji se povezanost i utjecaj vide posebice u leksiku pa se tomu dijelu posvećuje i veća pozornost¹. Uz leksičke, donose se morfološke, sintaktičke i fonološke osobitosti klakarskoga govora toga doba. Na temelju pretpostavke o jezičnoj i teritorijalnoj povezanosti zaključuje se o povijesnokulturnoj i jezičnoj homogenosti te o divergentnosti (s različitim utjecajima – daljim osmansko-turskim te bližima mađarskim i njemačkim), a jezični se identitet povezuje s etničkim (jezik se promatra i kao kulturni element etnosa).

Ključne riječi: *slavonska Posavina; Klakar; početak 20. st.; ikavskojekavski govor; materijalna kultura; fonološke osobitosti; morfološke osobitosti; leksičke osobitosti; sintaktičke osobitosti*

1. Uvod

Kraj 19. i početak 20. stoljeća obilježen je uzletom dviju znanstvenih disciplina, etnologije i dijalektologije, koje su, posebice u to doba, srodne po zajedničkom interesu sustavnoga terenskog prikupljanja podataka kako bi se detaljno opisali i vrednovali narodni život i običaji te, uz tada usporedne procese standardizacije hrvatskoga jezika, organski idiomi. Nastavak je to i romantičarskoga zanosa razvijenoga hrvatskim narodnim

¹ Slavonski je leksik obilježen stranim utjecajima što proizlaze iz povijesti toga kraja, posebice u području materijalne kulture, usp. Lisac 2003: 38.

preporodom koji je na kraju i uspostavio prevlast narodnoga² koju su, u prvome redu, utemeljili Antun Mažuranić u hrvatskoj dijalektologiji i Antun Radić u hrvatskoj etnologiji i etnografiji. Da se jezični (gramatički) elementi ne smiju odvajati od društvene i kulturne sredine u kojoj su niknuli i s kojom su najuže povezani, zaključio je tada i Vatroslav Jagić, čiji je student (u Beču) bio i Antun Radić. Radićeva je pak *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*³ iznova utvrdila predmet i zadatke etnologije, a po nekim dijelovima i anticipirala kasniji razvoj kulturne antropologije⁴. Etnički se identitet uvelike povezivao s povijesnim razvojem zasnovanim na zajednici teritorija i jezika⁵. Naime, na jezične osobitosti utječu i izvanjezične povijesne, demografske i druge pojave kao što su velike (povijesne) migracije stanovništva ili teritorijalni suživot više etniciteta, pa se, ako govorimo npr. o jezičnome identitetu u povijesnome kontinuitetu koji podrazumijeva i promjene, on ne može odvajati od one društvene zajednice koja ga prepoznaje kao dio svoje kulture življenja.

Tradicijska kultura naroda zajedno s jezikom kao svojevrsnim kulturnim elementom važna je za proučavanje opstanka naroda, odnosno pokazatelj je i procesa transformacija određenoga načina života – kulturne i povijesne homogenosti ili heterogenosti. Drugim riječima, jezične osobitosti i jezične promjene odraz su i višestoljetnoga načina života etnosa i ponajbolje se mogu analizirati u etnolingvističkome (etnodijalektološkome) diskursu.

2. Klakar na početku 20. stoljeća u neobjavljenim etnografskim zapisima Luke Lukića i u *Današnjem posavskom govoru* Stjepana Ivšića

Opis sela Klakarja opsežan je etnografski rukopis koji se čuva u Odsjeku za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pod signaturom 128 a, b, c, d, e. Rukopis je djelo učitelja Luke Lukića (Brodski Varoš, 1875. – Brodski Varoš, 1956.) koji 1905. počinje skupljati građu u selu Klakaru⁶ u istočnoj Hrvatskoj prema Radićevoj *Osnovi* te nakon gotovo pet desetljeća, 1952. godine, dovršava posao. Opisujući način rada, među ostalim, ističe: „Nije mi bilo dosta, kako kaže jedan čovjek ili žena, pitao sam ih po 5 ili 6 za jednu te istu stvar⁷”.

² Pojam *narod* (etnos) ušao je i učvrstio se u etnologiji i dijalektologiji u vrijeme romantizma; starija etnološka praksa pod tim misli na seosko stanovništvo i seoske zajednice (Radićeva zasebna 'kultura gospode' i 'kultura seljaka'), dok je *narod* kao promjenjiva društvena kategorija za koju su bitni procesi promjene, interakcije i interpolacije predmetom suvremenih etnoloških istraživanja, usp. Grbić 1993: 67.

³ Radić ujedinjuje važnost narodnoga jezika i kulture u napatke za sabiranje narodne građe; 1897. dovršava *Upitnicu* s teorijskim i metodološkim načelima te pitanjima koja valja obraditi prikupljajući narodnu građu i objavljuje ju u drugome svesku *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* pod u tekstu navedenim imenom. Učitelji, svećenici, etnografi na njegov poziv i pod okriljem tadašnje JAZU počinju skupljati narodnu građu i to prema jednome od osnovnih naputaka – da vjerno bilježe kako narod govori.

⁴ Usp. Belaj 1994: 194.

⁵ Usp. npr. Grbić 1993: 61; iako uloga jezika može u nekim slučajevima biti i relativna jer se etničke i jezične granice ne moraju uvijek podudarati, usp. npr. Grbić: 2004, osobito poglavlje *Jezik, identitet i različitost*.

⁶ Selo i sjedište istoimene općine u istočnoj brodskoj Posavini.

⁷ Istaknuo Lukić u dijelu *Uvod ili napomena*.

Lukić je službovao u Klakaru od 1900. do 1937. godine, a bio je vanjski suradnik Odbora za sabiranje spomenika tradicionalne literature Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Suradivao je s Institutom za narodnu umjetnost, Maticom hrvatskom i s časopisom „Sveta Cecilija”.⁸ Zapis je nastao u razdoblju od 1909. do 1913. godine. Dio rukopisa koji je poslužio za analizu kulturnih i jezičnih obilježja toga mjesta i njegovih ljudi odnosi se na materijalnu kulturu, odnosno na stambene i gospodarske zgrade, dvorišta, zgrade izvan dvorišta, sprave i oruđa. Iz toga su dijela ekscerpirane bitne dijalektne značajke tadašnjega govora Klakara na svim jezičnim razinama (s izuzetkom akcentuacije jer zapisi nisu akcentuirani⁹). Međutim, u isto vrijeme (1906. i 1907.) Lukićev suvremenik jezikoslovac Stjepan Ivšić (Orahovica 1884. – Zagreb 1962.) započinje istraživanje posavskih govora koje i dovršava te objavljuje *Današnji posavski govor* 1913. Narodni govor koji je Lukić bilježio zapravo je jezik koji opisuje Ivšić u *Današnjem posavskom govoru*¹⁰.

No Klakar se u Ivšićevu za štokavsko narječje, posebice slavonski dijalekt i posavske govore, važnome radu, spominje samo na nekoliko mjesta¹¹, a Lukićev je rukopis nepoznat javnosti pa se o tadašnjemu govoru Klakara danas znade vrlo malo. I od Ivšića dalje o govoru se Klakara također nije pisalo zasebno te ne postoji sveobuhvatniji sintezni pregled jezičnih značajki toga organskog idioma, već se u literaturi donose sporadično podatci iz klakarskoga govora kao oprimjerenja u opisima pojedinih dijalektnih tema koje se tiču posavskoga poddijalekta, posebno fonologije i akcentuacije¹².

3. Podrijetlo imena, zemljopisno, povijesno i demografsko određenje

Razumijevanje kulturnih i jezičnih obilježja na temelju rukopisa Luke Lukića potpunije je uz prikaz povijesti samoga mjesta, ovdje iznesene u kratkim crtama. Klakar je selo u slavonskoj Posavini, u istočnome dijelu Brodsko-posavske županije u blizini Slavonskoga Broda. U ono doba Lukić bilježi da je to „selo u Slavonije, županije požeške, kotara brockoga, a općene Klakaračke. (...) Selo se Klakarje prostire izmed Gornje i Dolnje Bebrine, Kuta i Save¹³.”

Ime sela dolazi od riječi *klak*, *klaka* < lat. calx, calcis, što znači ‘vapno’, a prema tome ljudi koji su se bavili proizvodnjom vapna bili su ‘klakari, klakarci’. Kroz povijest se

⁸ Krpan 1994: 106–114.

⁹ U radu se stoga ne problematiziraju jezične osobitosti koje bi ovisile o naglasku i/ili duljini sloga, a ako ih nije moguće ne spomenuti jer su povezane posredno s drugim značajkama, na to se posebno upućuje.

¹⁰ Tim je naslovom Ivšić odredio niz govora u Slavoniji i donjoj Bosanskoj Posavini s obzirom na, kako ističe: „(...) osobiti akcenat ~, što ga uzimam za glavno obilježje toga cijeloga jezičnoga područja”, usp. Ivšić 1913 (I): 129.

¹¹ Ivšić govor Klakara spominje u vezi s akcentuacijom te ga uvrštava u IV grupu govora, u vezi sa stezanjem ao > o u sredini riječi u primjeru *joče* ‘zapomaže’, ‘plače’, te u bilješkama u padežima (NA mn. *oče* i *uše* prema NA mn. imenica a-osnova; DL jd. imenica ž. roda na -e: u *knjige*, *po barče* i oblik *njega* od zamjenice ‘on’ u ADL m. i sr. roda), usp. Ivšić 1913 (I) i (II).

¹² Vidi Jozić 2010: 225–281.

¹³ Lukić, I. dio, *Kraj i mjesta*.

mijenjao i oblik imena, a u Ivšičevo i Lukićevo doba upotrebljava se zbirni oblik imena – Klakarje. Premda se selo spominje tek u osmanskim dokumentima u 16. stoljeću, ovo je područje bilo naseljeno već u antičko doba, na što upućuje navod iz povijesnoga izvora iz 1698. u kojem se donosi prvi podroban opis sela Klakara. U njemu stoji da je s južne strane Save još potkraj 17. stoljeća postojala kula pod imenom Kamen.¹⁴ Spomenutu građevinu arheolozi su opisali kao rimsku i srednjovjekovnu utvrdu.¹⁵ Prema tome kontinuitet nastanjanja ovog područja mnogo je duži nego što nam to kazuju sačuvani povijesni izvori.

Godine 1730. spominje se da je u selu crkva sv. Jakova i da ima 12 kuća, a 1746. godine u selu je bilo 26 kuća i 166 katolika. Godine 1760. u selu je bilo 44 kuće i 249 katolika, a 1769. 39 kuća i 327 katolika.¹⁶ Usporede li se prezimena u povijesnom izvoru iz 1698. s prezimenima koja navodi Lukić od 1909. do 1913., uočava se da kontinuitet imaju prezimena: Leović, Stanić, Tvrdojević, Gačić, Ilijić, Čaklovac i Dapčević, dok se ostala prezimena koja se spominju u Lukićevu rukopisu javljaju u drugoj polovici 18. stoljeća. U Lukićevo doba, kako sam bilježi, „selo ima oko 400 duša”¹⁷ i u njemu rade mnogi obrtnici, npr. *abadžija, kovač, kolar i cimerman*. Danas pak Klakar ima (oko) 272 stanovnika¹⁸ koji se uglavnom bave poljoprivredom, a gravitiraju većemu, 15-ak kilometara udaljenomu gradskom središtu Slavonskom Brodu.

4. Materijalna kultura u Klakaru

Najveći dio rukopisa koji se analizirao odnosi se na stambene i gospodarske zgrade i druge građevine u dvorištu i izvan dvorišta. Kada se pojavio znanstveni interes za istraživanje seoskih građevnih oblika, mnoge su se znanosti (etnologija, arhitektura, povijest umjetnosti) u proučavanju tih građevinskih oblika služile različitim nazivima. Tako je ostalo do recentnoga vremena. Za njihovo proučavanje danas se koriste nazivi: narodno graditeljstvo, predajno graditeljstvo, folklorna arhitektura, tradicijsko graditeljstvo, ruralna arhitektura i drugi.¹⁹ Budući da nema usvojenog stručnog naziva, nego svaka znanstvena disciplina ovaj predmet istraživanja naziva prema vlastitom izboru, u tekstu će se za građevinske oblike koristiti naziv tradicijsko seosko graditeljstvo.

Nadređeni nazivi *sprave* (npr. plug, čekrk, stan) i *oruđa* (npr. lopata, vile, matika) odgovaraju pojmovima na koje se odnose, no uz njih treba pridodati i nadređeni naziv *pribor* (npr. igla, nož, košara) jer se u rukopisu na mnogo mjesta govori o pomagalima koja služe za točno određenu svrhu.

¹⁴ Mažuran 1988: 101–103.

¹⁵ Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine 1988: 63 (04.17).

¹⁶ Zirdum 2001: 136–137.

¹⁷ Lukić, I. dio, *Kraj i mjesta*.

¹⁸ Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011.; cijela općina Klakar (Klakar, Rušćica, Donja Bebrina i Gornja Bebrina) ima 2319 stanovnika, usp. http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1468.pdf.

¹⁹ Španiček 1995: 9.

Tradicijsko seosko graditeljstvo istočne Hrvatske proučavali su do danas autori različite stručne i znanstvene provenijencije: arhitekti, povjesničari, povjesničari umjetnosti, konzervatori i etnolozi. No etnoloških radova o tradicijskom seoskom graditeljstvu istočne Hrvatske sve do druge polovice 20. stoljeća bilo je vrlo malo, osim ako se izuzmu objavljene etnografske monografije Josipa Lovretića *Otok* i Luke Lukića *Varoš* u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena. Tek od 70-ih godina prošloga stoljeća počinju nastajati komparativni i analitički radovi etnologa o ovoj problematici.²⁰

Prvi opisi tradicijskoga graditeljstva istočne Hrvatske sežu zapravo u dalju prošlost. Tako je o Srijemu pisao Prandstätter 1608. godine i naveo kako na visokim obalama u jamama žive ljudi.²¹ Vjerojatno je riječ o zemunicama. Zemunice su kasnije spominjali i drugi autori koji su prolazili ovim krajevima, npr. engleski putnik Brown (1669.) spominje kako je vidio mnogobrojne zemunice od Osijeka do Srijemske Mitrovice.²² Također i Friedrich Wilhelm von Taube koji je proputovao Slavonijom i Srijemom 1767. i 1777. zapisao je da su Romi u Slavoniji i Srijemu stanovali u takvim nastambama.²³ Premda je sačuvano malo zapisa o srednjovjekovnom tradicijskom seoskom graditeljstvu te seoskom graditeljstvu za osmanske vladavine, u jednome takvu (rijetko) sačuvanom zapisu iz druge polovice 16. stoljeća, preciznije 1579., spominje se selo Donja Bebrina sa zaseokom Klakarom te se navodi kako su na rijeci Savi tada postojale četiri vodenice.²⁴ Uglavnom brojniji i pouzdaniji zapisi o tradicijskome seoskom graditeljstvu dolaze s kraja 17. i u 18. stoljeću. Podatke o načinu gradnje kuća i razumijevanju zašto su se upravo neki oblici u istočnoj Hrvatskoj javljali, dali su i arheolozi. Oni su otkrili da su se već u neolitik kuće gradile od ukopanih stupaca u zemlju, između kojih se prostor ispunjavao prućem, a ono se mazalo blatom.²⁵ Takav način gradnje u davnoj prošlosti važan je za razumijevanje oblika tradicijskoga graditeljstva koji su se sačuvali po cijeloj istočnoj Hrvatskoj, a poznat je kao način gradnje *na kanate*.²⁶ Takve oblike tradicijskoga graditeljstva, ali i druge oblike materijalnoga narodnog stvaralaštva, nalazimo sačuvane i u rukopisu Luke Lukića s početka 20. stoljeća u Klakaru.

Već spomenuti povijesni izvor iz 1698. godine, o prvom opisu sela Klakara, donosi prve podatke o tradicijskome seoskom graditeljstvu i pokazuje da selo nije bilo uličnoga tipa, kakvo je bilo u vrijeme nastanka Lukićeva rukopisa, već su ga činila tri selišta. Vjerojatno se radilo o trima zaseocima jer se Klakar, kako je već prethodno navedeno, spominjao kao zaselak i 1579. U povijesnom se izvoru iz 1698. navodi: „Imaju 15 boljih kućica sagrađenih od obla drveta, pokrivenih slamom. Imaju tri narodna selišta”. Primjećuje se također da su kuće bile načinjene od drva i pokrivena slamom. Dalje je u

²⁰ Španiček 1995: 11.

²¹ Popović 1939: 278.

²² Cvijić 1987: 261.

²³ Taube 1954: 172.

²⁴ Hafizović, Sršan, Mažuran 2001: 137.

²⁵ Dimitrijević 1979: 271.

²⁶ Španiček 1995: 26.

izvoru navedeno da se u selu nalaze ostatci kamene crkve: „U ovom mjestu naziru se ruševine kamene crkve, ali se ne zna kojem je svecu bila posvećena”. Nadalje taj povijesni izvor donosi podatke o bavljenju ribarstvom po okolnim barama i po rijeci Savi, kao i podatke o postojanju mlinova na Savi: „Nema nijedne vodenice, nego se služi savskim. Ima 15 jutara slabije i neplodne žironosne šume. U blizini imaju baru, zvanu Bebrinica, koja je po dubini jednaka Savi, a u kojoj love ribe i drugo”.²⁷ Kontinuitet bavljenja ribarstvom i mlinarskim poslovima na Savi potvrđuje Lukić dvjesto godina poslije, detaljnim opisima sprava, oruđa i pribora koji se koriste u tim poslovima. Godine 1780. spominje se da su časnički stan u selu i crkva sv. Jakova izvan sela drvene građe, što upućuje na vrstu materijala od kojeg se gradilo u Klakaru na kraju 18. stoljeća²⁸, kao i na nastavak tradicije gradnje drvom.

Promatrajući jezik u materijalnoj kulturi toga doba i toga kraja očit je utjecaj (najuočljivije na leksičkoj razini) nekoliko kultura koje su se višestoljetno isprepletale na tome području.²⁹

5. Govor Klakara

Govor je Klakara ikavskojekavski³⁰ te pripada štokavskom narječju, tj. posavskomu poddijalektu arhaičnoga slavonskoga dijalekta³¹. O slavonskom se dijalektu, koji se naziva i nenovoštokavskim arhaičnim šćakavskim³², te o njegovim poddijalektima podosta pisalo, posebice na apstraktnim razinama sustava, pa se pitanje prostiranja, geneze i njegove raščlanjenosti ovdje dalje ne problematizira, već se donosi sinteza fonoloških, morfoloških, sintaktičkih i leksičkih osobitosti u suodnosu s materijalnom kulturom Klakara na prijelazu navedenih stoljeća.³³

²⁷ Zirdum 2001: 136.

²⁸ Buczynski, Kruhek, Valentić 1999: 83.

²⁹ Taj se dio dalje u radu podrobnije razrađuje u poglavlju o leksičkim osobitostima u suodnosu s materijalnom kulturom.

³⁰ Već je u Ivšićevim radovima utvrđeno da je u dugim slogovima refleks glasa *jata* ikavski, a u kratkima jekavski. U Lukićevim zapisima to bi potvrdili primjeri: *svit, brist; mjesto, mjesec*, odnosno *vrime – vremena, zvir – zvjerad, ridak – redi i ritko – ređe* (pozitiv i komparativ pridjeva ‘rijedak’ i priloga ‘rijetko’). Ivšić posavske govore u ovome dijelu naziva „poluikavskima”, a opaža da i u kratkome slogu *jat* može biti ikavski, usp. npr. točku 13. u Ivšić 1913 (I): 163.

³¹ Druga je skupina govora toga poddijalekta na području brodsškoga Posavlja (Brodsko-posavske županije) ikavska, usp. npr. Jozić 2010: 265.

³² Za razliku od nenovoštokavskoga šćakavskog ili istočnobosanskog (ijekavski šćakavski), usp. npr. Lisac 2003a: 7.

³³ Hijerarhijski je odnos nižih i viših, konkretnih i apstraktnih, jedinica u dijalektološkoj literaturi usustavljen. O ovim se govorima pisalo od Rešetara, Ivšića, Pavičića, Sekereša, Hrastea, Belića, Ivića, Brozovića, Ivića i Brozovića nadalje. Novije su recentne rasprave i radovi o slavonskome dijalektu i posavskim govorima uzeli u obzir prethodne spoznaje, usp. npr. Lisac 2003, Lisac 2003a, Lisac 2008, Kolenić 1998, Jozić 2010. Kako bi se odredile jezične osobitosti u govoru Klakara uzete su u obzir dosadašnje rasprave o posavskim govorima, slavonskome dijalektu, ali i štokavskome narječju općenito, usp. i Lukežić 1996. i Lukežić 1998.

5.1. Fonološke osobitosti u govoru Klakara

Govor je Klakara po jednoj od bitnih odrednica toga dijalekta štakavski pa se govori: *ognjište, klište, dvorište, štap, koštica, ugljište*.

Govor je prepoznatljiv po prilogu *ge* 'gdje'; Klakarce čak drugi (susjedi/komšije, govornici drugih idioma) tada pogrdno nazivaju *gega*, pa Lukić zapisuje: „Svit ne kaže: gdje si bio, nego: *ge* si bio; pa zato kad dođu u soldačiju i tako govoru, ostanu *ge*. Tako im se sprdaju *gega* je taj, ili *ge* si bio, doklegod su u soldačije, dok ne dođu doma.” *Ge* je zapisano u mnogobrojnim primjerima tipa: *za prešit ge ustreba/veliki panj ge se siku drva/mjesto ge se istovaru drva/nije svud opšit, nego kako ge*; potvrđeno je i u složenim priložima tipa *gege*³⁴ 'gdjegdje': *gege metnu i dasku na panjčiće; gekad* 'gdjekad': *žene gekad siku same seb' drva/ge kad zna bit' i odma' i gegot* 'gdjegod': *Taj se kreč ugasi u jame gegot nuz buran*.

U službi upitno-odnosne zamjenice za 'neživo' javlja se *što* i *šta*: *što je bilo/šta je reko; kraći što su, ti su opet dugački dvi fate/što dalje, sve se više širu/(...) pa se tamo brusi kad šta treba, Brusi se na stranu ko i Bradve ili drugo šta*.

Kao školovan, obrazovan čovjek, Lukić primjećuje osobitost govora – ispadanje glasova, posebice samoglasnika i spiranta *x* – i to na početku, u sredini i na kraju riječi, no kako zahtijevaju Radićevi naputci, način je njegova zapisivanja dosljedno i vjerno prenijeti narodni govor, stoga tako i zapisuje, a na mjestima na kojima ispadaju glasovi, svjestan da to odudara od književnoga jezika, stavlja (iako nesustavno) apostrofe³⁵. Samoglasnici ispadaju³⁶ na početku i u sredini riječi: *u njma, nutrnja staklena vrata* (ali *unutra u sobi ili kući*), *kujna*. Samoglasnik *o* često ispada na početku riječi u zamjenicama i priložima: *'ne obične* (one obične), *š njom se 'vamo 'namo po cigle mani, 'vud se prođe*. Finalno *i* ispada u infinitivnim dočetcima; supin i infinitiv su izjednačeni pa se sustavno bilježe dočeti *-t* i *-ć*: *podmetnit, ofarbat, ubost, rascipit; doć, ić, nać, uvuć*. Suglasnik *v* ispada u suglasničkim skupovima *svr, tvr* u primjerima: *srab, sraka, četrti, četrtak*. Spirant *x* ispada na početku riječi: *rast, rastov, lad, ranit*, u sredini: *zaod* (uz *šekret*), *graorica, okreniti su sunca izodu* te u skupu *xv*: *privati se, uvati se* (dok skup *xv* > *f* u *fat, dvofatka*³⁷), i na kraju riječi: *ple, kru, vr, trbu, ora, košare su drvene od rakitovi' šiba, zaod ima samo koji' deset numera u selu, više i' ne treba, bez nji' ne more kolar bit, ima i' mali, srednji i veliki'*; u sredini i na kraju riječi spirant *x* može se zamijeniti suglasnicima *k, v* i *j* (pogotovo u sredini riječi kako bi se spriječio *zvijev*): *nariktat, dva orava, oko kruva, snajin sanduk, suvo, plej*³⁸. Primjeri tipa *rđav* i *vr* pokazuju da je u govoru *r* slogotvorno.

Zastupljene su zamjene samoglasnika tipa *i* > *e*, *o* > *u*, npr. *općena, kumad*. Prisutne su i suglasničke disimilacije uz disimilacije skupova, npr. *barča* (uz *bašča*), *navoran* (naboran), *mlogo, orman, safun* (sapun), *kanaf* (konop), *buran* i asimilacija u riječi *čizma*.

³⁴ U rukopisu zapis(iv)ano različito, i kao *ge-ge, ge ge*.

³⁵ Primjeri se u ovome radu prenose onako kako ih je Lukić zapisivao.

³⁶ Iako zapisi nisu akcentuirani, pretpostavlja se da ispadaju samo nenaglašeni samoglasnici.

³⁷ Jelova letva od dva hvata ili četiri metra.

³⁸ Vjerojatno analogijom prema *kosim* padežima.

Skup je *čr- zadržan u črešnje, a usporedno se javlja uz cr- u pridjevu črljen i crljen: *nit je žut, nit črljen; male crljene kesice, vinac crljene paprike, crljeni fertun*, dok je u imenici crvi potvrđen samo skup cr-.

Rotacizam se još može naći u 3. licu jednine i 1. licu množine prezenta glagola 'moći': *more se izvadit' iz ustu, ekser je šiljat, more i ubost, tko dođe, more i na njegov sjest; iz kuće moremo na gornja vrata doć*.

U govoru je Klakara d' dalo đ: *osađavio od sađe, dvi, tri šareplave ili sađave, uoblita pređa, pređni konac, livo nuz među*.

Značajka je govora i najnovije jotovanje³⁹ u skupovima dj i tj: *đed, đeca, zdela, rupa je skroz izđelana; prasci se u tor lako učeraje i išćeraje*. Skup jd sporadično se javlja u 3. licu mn. prezenta: *dojdu iz škole* (uz jd > đ: *iz govecke štale na livo dođe se u štagljic, kroz ta vrata dođemo u sam štalutak*⁴⁰, *svake se druge farbe nađe, na orman se metni lipa koja crljena il' pisana jabuka ili tunja, dok ne pođe trunit*).

Dočetno l nalazimo u imenicama i pridjevima, npr. *Kotal je bakren i obal./Čim je zidar gotov, reže i redi cimerman svoj posal./Debel je 1 col.*, dok je u glagolskome pridjevu radnom m. roda -l dalo -o (*bio, dobio, napravio, izložio, čuo*); skup -ao u pripadajućim gl. pridj. radnim pritom je (pretpostavljeno) stegnut⁴¹: *Sasvim je svejedno vuko se kamen livo il' desno./Mogo bi se zaklenit, gazda je iskopo berek*⁴². *Karike je napravio kovač od jake šipke, pa i' je još lipo smolom zamazo./Š njima se duvar*⁴³ *gladi, kad se malter nabaco*.

Pred vokalima prednjega niza u mnogobrojnim primjerima l i n > lj i nj: *dilji se, selji se* (3. jd. prez.), *raskoljito, oguljita, koljeba* (uz: *koleba*); *načinjita, naslonjita, prislonjito, tako se činji*.

U vezi s jatom prisutni su i hiperjekavizmi: *šjerok, šjerji, ošjeroko, sjerotinski, sjero-mašniji*.

5.2. Morfološke osobitosti u govoru Klakara

U ono doba Ivšić je kao osobitost posavskih govora zabilježio nastavak -e u N A mn. imenica ž. roda analogijom prema imenicama a-osnova (N mn. *žene*) te za Klakar navodi dva primjera: *oče i uše*⁴⁴. No u Lukićevim je zapisima uz prethodno spomenute zabilježeno više imenica, koje završavaju na suglasnik (vrsta i), a koje u N A mn. imaju nastavak -e: *običajne su ove riče u selu/oću da naspomenim riče; stvare u kuće/druga sitnije stvare neću opisivat'; za krovom su zataknite nite/obli štapovi spremiti za nite; naočnjaci i oče/u oče nam upada velika i debela greda; uše su gor šjerje, dol užje i savite/ima držalo, uše, zaglavak; cive su dvi jedna nuz drugu/deset komada trske za cive; na dugačkom driku više se vozu fate*⁴⁵/*rastavita za dvi fate*.

³⁹ Usp. Lisac 2003: 34.

⁴⁰ Deminutiv im. 'štala'.

⁴¹ Riječ je o stezanju i duljenju -o u dodiru s primarnim ili sekundarnim -a, usp. npr. Jozić 2008: 189.

⁴² Mali kanal uz vodu na močvarnome tlu.

⁴³ Zid.

⁴⁴ Ivšić 1913 (II): 11.

⁴⁵ Fat je mjera za duljina (hvat), ali se u govoru Klakara upotrebljava i kao naziv za kratka drva raspiljena na istu dužinu.

Imenica *fat* osobita je po tome što može biti i ženskoga i muškoga roda, što je oprimjereno na mnogim mjestima: *vinac je samo fat kraći od kuće, za fat ili po fata je oprid krov, po fata šjerok i s cripom pokrit, do nje je s liva prislonjita manja zgradica (od 2 fata)*, odnosno u ženskome rodu: *ganjak je dugačak dvi fate, dugačak je dvi i po fate, šjeroka 3 fate i 4 šuva*. Dvorodna je i imenica *forint/forinta*, u muškom je rodu zabilježena u primjerima tipa: *za nju se plati 4 forinta, nađe i' se veći i manji, kovani i fabrički, a koštaje: osam seksera, forint, petnajst seksera, te su onda po forint i po i mlogo su jače od ovi', košta tri forinta kad se da načinjit*; u ženskome je rodu ta imenica zabilježena u istovrsnome tipu primjera: *koštaje forintu, lak košta litra forintu, sve su jednake fele, pa se po veličine i platu od 25 krajcara do forinte*.

U G mn. ovih imenica zabilježen je nastavak -i: *dugačka je 8 fati, sedam je fati (kraći od kuće); košto je 500 forinti, svaka oko 100 forinti, platila se na četiri put sve po 25 forinti*⁴⁶.

Genitiv množine u svim trima rodovima važna je kategorija s obzirom na nastavke u svim dijalektima naših triju narječja. Od starih se nastavaka u svim trima rodovima početkom stoljeća u Klakaru može još pronaći i nulti morfem, ali većinom uz oznaku količine (uz brojeve i priloge tipa *više, mlogo*), te nastavak -i: *svaka lako dura po deset godin, stane po 10–12 litar žita, čekić dura po mlogo godin, burence od šest litri (uz kanta od 20 litara), meter drv, pred krmačom se ostavi obično petero prasac da sisaje, uzmu se od goved ako ni druge; do rupe je 50 coli, ima dvi vrsti škafova, siceva ima više vrsti, ima mlogo vrsti eksera, med zupci se vamo tamo povuču, dugačak je 5 metri manje col (uz: rogovi su dugački po 5 metera)*.

Genitiv množine imenica sr. roda *pluralie tantum* redovito ima nastavak -u: *Nek se napije vode iz čoječji' ustu./Skini se puška s leđu./Kajiš je s leđu gor. Na kraju se napravi šlonga od vratu do šlajsa a supreć goved'./Oko ustu i u njma poskaču mazoljice./Opazi l' gazda to za vremena, more se izvadit' iz ustu./Med njima je ulaz prez vratu*.

Osobitost je i deklinacija dvosložnih muških osobnih imena tipa Mato (G Mate), Đuro (G Đure) i Vinko (G Vinke)⁴⁷, koja se sklanjaju samo po e-delinaciji: u *Marke Tvrdojevića su kućari s desna, u Vinke Tvrdivina je s desna drvniku, u đeda Šime Mate Stanića, kod Pere Stanijića je s desna ambar, lipi su dvorovi čisti i prostrani kod Đure Gačića, Ive Ilijića, Vinke Atvanovića, Marke Stanijića i kod Fabe Blaževića*⁴⁸.

Među padežnim se oblicima izdvaja i sustavan nastavak -e u D i L jd. imenica ž. roda a-osnova: *malo dalje od nji' k Save, nosi se k marve, oprid je k pecare*⁴⁹; u *rukače je rupa, taj se kreč ugasi u jame, na jednoj je strane nadignuta*.

U I jd. imenica i-osnova tipa *mast, peć, riječ* nastavak je -u, ali prema I jd. a-osnova nastavak (potvrđen i u istim primjerima) može biti i -om: *to se radi ili kožom od slanine ili*

⁴⁶ Svi su primjeri genitiva uz brojeve (riječ je o novčanoj jedinici koja se koristila u mađarskome dijelu Austro-Ugarske Monarhije).

⁴⁷ Takva sklonidba ovisi o naglasku, usp. Ivšić 1913 (I): 211, i novije radove, npr. Botica, Jelaska 2008.

⁴⁸ U ovim se primjerima iščitava i izražavanje posvojnosti genitivom prezimena, što se dalje navodi u dijelu ovoga rada o sintaksi.

⁴⁹ Zgrada u kojoj se peku alkoholna pića, obično rakija.

starom mašćom, lonac s mašćom; lončić s mašću, mlin se maže zetinom ili mašću; jednom ričju sve što se zida; pod pećom ni prazno, pod pećom je uzidan banjak, pred vanjskom pećom je zemlja nabita; za vanjskom peću korak dva od krova.

Što se tiče glagolskih oblika i vremena, u govoru Klakara prevladavaju glagolski pridjevi trpni tvoreni pomoću morfema *-t, -ta, -to*, posebice u glagolima II. vrste (*-nuti*) koji u infinitivu (i dalje u prezentu) redovito imaju nastavak *-nit*⁵⁰: *podmetnit, razvrnit, ozdol se podmetni pod brus pa se razvrni, od letve razmaknit/razmaknita 7 coli, lipo uredite, ekseri su povrniti, malo zaooblita na kraju, pomaknit za fat, s krajeva su lipo stanjiti, sve je skroz naoštrito, zataknito za dvi letvice, pokrta cripom.*

Osobitost je govora i prezent glagola u 3. l. množine; glagoli V. vrste (*-ati*) imaju nastavak *-aje*, a glagoli IV. vrste (*-iti*) imaju nastavak *-u*: *kupu firnajza*⁵¹ *pa to dvoje mišaje i mišaje dok ni malo gušće od meda, s tom se makljom gotove stvaru cifraje, sami ga brusu i oštru (puceti s krajeva malo okovani), duraje dok se ne izgubu ili potrgaje, te se sjaju, sad se ne pravu, one trebaje da se vadu ekseri, kupu se gotove.*

5.3. Sintaktičke osobitosti u govoru Klakara

Sintaksa zahtijeva metodologiju rada koja bi uključila i istraživanje upotrebe prijedloga (sintaksa padeža) pa se i ovdje donose samo poneke sintaktičke značajke po kojima je govor osobit.

Razvidna je sustavna upotreba genitiva prezimena na *-ić* umjesto pridjeva na *-ev*, također upotreba osobnoga imena ili samo apelativa u genitivu jednine, kojima se izražava posvojnost ili pripadnost. Takvo prezime na *-ić* u genitivu često dolazi u inverznome redu riječi, tj. prije imenice na koju se odnosi: *Ta je kuća skoro u po sela, a supreć Pejića sokaka, spram crkve je Šime Mate Stanića pojata sa štagljem, opis Pejića kućara u Klakarju, kuća Šinčića ima sobu, kuću i špajz, Ive Ilijića je uzduž zidana, kod File Stanijića je peć u trimu, u Mate Stanijića je s desna drvnik, u Marije Dabčevića numeru 64 su sve zgrade manje, malo dalje od nji' je kuća sad Pejića, a bila je đeda Stanke Pejića.*

Osobitost je govora na ovoj razini i inverzno priložno izražavanje mjesta genitivnom sintagmom *sunca iz'oda, sunca za'oda*. Naime, riječ je o tome da se ovom sintagmom koja doslovno upućuje na izlazak i zalazak Sunca izražavaju strane svijeta – istok i zapad. Značenje se ne može utvrditi samo na razini spoja dviju riječi (što bi pogrešno upućivalo na priložnu oznaku vremena 'o Sunčevu izlasku/zalasku⁵²), već samo u rečenici: *vrata su oprid od sunca iz'oda velika 4 šuva, jama je od sunca iz'oda za dvi fate od burana odmaknita, od sunca iz'oda ima barčica s okolom i svinjcem, Eva Pitlovića ima ulaz od sunca za'oda.*

Osobitost je i genitivna upotreba prijedloga *od* uz glagole govorenja i pripovijedanja: *Od pecara, štala i štagljeva ni ni divana.*

⁵⁰ Ivšić navodi da glagoli II. vrste prelaze u IV. vrstu, usp. Ivšić 1913 (II): 61–63.

⁵¹ Zaštitni premaz za drvo.

⁵² Ivšić, naime, bilježi ovu sintagmu u akuzativnome obliku u drugim posavskim govorima te navodi njezino vremensko značenje: *u sunce zaod* (o sunčanome zahodu), usp. Ivšić (I): 238–239.

5.4. Materijalna kultura i leksičke osobitosti u govoru Klakara

Pogledom na nazive koji označavaju pojmove iz tradicijskoga seoskog graditeljstva i nazive sprava, oruđa i pribora, mogu se zapaziti različiti kulturni utjecaji na ovu mikrolokaciju ili mikrozajednicu u istočnoj Hrvatskoj. Znatno je broj naziva za stambene i gospodarske građevine slavenski, npr. *kuća, zgrada, svinjac, svinjara, kočak, kokošinjac, krušna peč, ljesa, koš*. Slavenski su također nazivi velikoga broja oruđa, sprava i pribora koji su se upotrebljavali u svakodnevnome životu, npr. *kola, sikera, nož, stol, ožeg, parožak, vile, matika, lopata*. Iz ovoga se može primijetiti da se u ovim elementarnim i općim nazivima odražava najstariji kulturni sloj, slavenski.

Međutim nakon seobe naroda i smještanja slavenskoga (hrvatskoga) stanovništva na područje današnje istočne Hrvatske ono će biti, kroz cijeli srednji vijek, pod znatnim mađarskim kulturnim utjecajem. Najveći broj mađarskih naziva odnosi se na razne nazive vezane za vodu, ribolov, vučne životinje, prijevozna sredstva, ukrasne predmete, npr. *alas, čikoš, livča, amište, cifra, berek, garil, dereglija*. Taj mađarski utjecaj najjači je trag ostavio na kulturi karakterističnoj za panonski ili podunavski kulturni areal.⁵³ S obzirom na ekološke uvjete u kojima dominiraju spore rijeke, bare, polja, pašnjaci i livade, i s obzirom na geografske uvjete koje karakterizira ravnica, može se razumjeti zašto su se zadržali posebni nazivi za neke predmete. No, mora se uzeti u obzir i kasniji mađarski kulturni utjecaj iz razdoblja Osmanskog Carstva, Habsburške Monarhije i Austro-Ugarske.

Od druge četvrtine 16. stoljeća do kraja 17. stoljeća⁵⁴ to područje dolazi pod osmansku vlast. Osmanski odnosno orijentalni utjecaj na materijalnu kulturu vidljiv je u mnogobrojnim nazivima, npr. *kubura, odžak, duvar, ekser, čivija, kašika, burgija, divaniti, dorat, oklagija, oka, marama*. Iz Lukićeva opisa vidljivo je da nazivi koji dolaze iz osmanskog turskog jezika obuhvaćaju stambene i gospodarske objekte, konstrukcijske građevne elemente, dijelove za građenje, dijelove pokućstva, popratne objekte po dvorištu, vrtu i polju, oruđa, sprave, pribor i druge elemente materijalne kulture. Ovo očito može upućivati samo na zavidnu efikasnost osmanskog upravljanja, pokazivati visok stupanj kulture koja se lako prihvaćala od domicilnog stanovništva te navoditi na pomisao kako je osmanska vladavina u relativno kratkom razdoblju ostavila snažan kulturni utjecaj u svim segmentima ondašnjega društva. To se zorno očituje kroz kulturne „prežitke” koji su se velikim dijelom očuvali kroz nazive u jeziku, pa sve do vremena kada ih je Lukić zapisao. Ta činjenica također upućuje na veličinu i vrijednost osmanskoga kulturnog utjecaja na ovu mikrolokaciju ili mikrozajednicu, dakako u etnološkom odnosno kulturnoantropološkom smislu.

Nakon prestanka osmanske vladavine spomenuto je područje ušlo u sastav Vojne krajine i bilo je izravno podređeno carskoj vlasti u Beču. U tom je razdoblju na ovo područje utisnut snažan njemački kulturni utjecaj. To se najbolje očituje u mnogim

⁵³ Gavazzi 1978: 191–192.

⁵⁴ Ovo područje bilo je pod osmanskom vlašću od 1537. do 1691.

nazivima za dijelove stambenih i gospodarskih građevina, nazivima za mnoge konstrukcijske dijelove građevina, nazivima za pokućstvo, nazivima za oruđa, sprave i pribor, npr. *modla, veš, vajnilk, firunga, falta, falc, fajtina, drot, malter*. Posebno je snažan nje-mački utjecaj ostao u nazivima za tehničke elemente građevina, strojeva, oruđa, sprava i pribora, koji su se pojavili uglavnom potkraj 19. i početkom 20. stoljeća, npr. *damšit, drotsag, epcajg, feder, traksler, štel, štencel, melcojg*. Ta činjenica ne začuđuje jer zapis je nastajao kada je područje još bilo pod izravnim njemačkim kulturnim utjecajem, dakle u doba Austro-Ugarske.

Iz zapisa Luke Lukića može se na temelju proučenih naziva izvesti kulturno-geografska i kulturno-genetska analiza ovog mikrotoponima ili mikrozajednice.⁵⁵ Te se nazive može uzeti kao kulturne „prežitke” ili kulturne elemente koji zapravo označavaju (obilježavaju) i na svojevrstan način predstavljaju kulturne slojeve. Seoska zajednica promatrana kroz kulturno-genetsku analizu, u kojoj se kulturne elemente promatra dijakronijski ili kroz vrijeme, otkriva da je najstariji kulturni sloj slavenski, ujedno temeljni i najsnažniji, zatim je slijedio mađarski kulturni sloj, nakon njega osmansko-orijentalni kulturni sloj i naposljetku njemački kulturni sloj. Međutim u romanizmima, npr. *baratati, kaca, komora, sak, skalini, škatulja* i grecizmima, npr. *bumbača, drum, kom, egije* koji su također pronađeni u ovom zapisu, počivaju predslavenski kulturni slojevi, starobalkanski i romanski. Kulturno-geografska analiza, difuzija kulturnih elemenata i relativna autentičnost, pokazuje npr. kako je mađarski kulturni sloj, što se iščitava u nazivima, u znakovitoj mjeri ostavio trag na ovom području zbog ekoloških i geografskih uvjeta. Zatim su tu osmansko-orijentalni i njemački kulturni sloj, podjednako raspoređeni u svim materijalnim kulturnim elementima, koji su se u određenom vremenskom razdoblju širili na ovo područje, najprije s jugoistoka, a poslije sa sjeverozapada europskoga kontinenta. Naravno, takvom se čini slika kulturnih slojeva iz nacionalnog znanstvenog gledišta na ovaj mikrotoponim i mikrozajednicu, ali ako se znanstveno gledište pomakne izvan nacionalnog i dalje u prošlost, onda je tu, kao „relativno” autentičan starobalkanski (ilirski) kulturni sloj, koji poslije s europskoga juga i jugoistoka prekrivaju romanski kulturni elementi (rimski), te kao posljednji, s europskoga sjevera, sve prekriva slavenski kulturni sloj, čija kulturna obilježja prevladavaju i danas. Ne treba zaboraviti ni druge kulturne elemente koji su tijekom vremena ostavili manji ili veći trag, ali u rječničkom su fondu gotovo neznatni, kao što su npr. *bent, šliper* iz engleskog ili *blanketa, kanape, serežan, soteš, šikar* iz francuskog. Valja također ustvrditi da ova mikrozajednica po većini obilježja materijalne kulture pripada podunavskom ili panonskom kulturnom arealu. S obzirom na brojnost naziva koji dolaze iz stranih jezika, a koji su uzeti kao predmet analize kulturnih slojeva odnosno kulturnih elemenata, pregledom Lukićevih zapisa najviše leksema potječe iz njemačkoga jezika, nešto manje iz turskoga, a u odnosu na njih – najmanje iz mađarskoga.

Osobitost je govora onoga doba i ta da se gdjegdje usporedno upotrebljavaju domaće riječi i primljenice, dvije, nerijetko i tri za istu stvar, npr. *duvar i zid, testera i pila, kecelja, fertun i pregača*.

⁵⁵ Gavazzi 1978: 57–74, 184–194.

Lukić je na kraju etnografskoga posla ponovno potvrdio vjerodostojnost svojih zapisa: „Koliko je bilo moguće, držao sam se, da sve napišem onako, kako svijet govori. To mi je, Bogu hvala i uspjelo, pa će svatko, tko to bude čitao /a osobito razgovore/ reći u sebi: Baš govori Klakarac”.

6. Zaključak

Promatrani interdisciplinarno (etnološki, povijesno, dijalektološki) jezik i materijalna kultura slavonske Posavine, sela Klakara, ranoga 20. stoljeća vjeran su prikaz kulturno-jezične tradicije i kontinuiteta tamošnjega načina života. Na temelju pretpostavke o jezičnoj i teritorijalnoj povezanosti u svijetlu tradicijskoga načina života promatranoga kroz materijalnu kulturu onoga doba pokazuju se značajke povijesne, kulturne i jezične homogenosti te divergentnosti. Fonološke, morfološke i sintaktičke osobitosti pokazuju čvrstu pripadnost posavskih govora slavonskomu dijalektu i štokavskom narječju, a pažljivom analizom leksika uočeno je da se uz slavenski temeljni sloj javlja, u prvome redu, osmansko-turski, njemački i mađarski kulturni i jezični nadsloj, kako je pokazala kulturno-genetska i kulturno-geografska analiza spomenute mikrozajednice, u kojoj se jezik proučavao kao kulturni element *etnosa*.

Literatura

- Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* (1988), odg. ur. Čović, Borivoj, tom 2, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Belaj, Vitomir (1994) „Počeci hrvatske etnološke znanosti u europskomu kontekstu”, *Studia ethnologica Croatica*, 6, 185–197.
- Bošnjak Botica, Tomislava, Jelaska, Zrinka (2008) „Skлонidba muških dvosložnih imena i naglasna dvojnost”, *Jezik* 55, 170–181.
- Brozović, Dalibor (2008) „Hrvatski štokavski dijalekti – razvoj i stanje”, *HDZ*, 14, 3–11.
- Buczynski, Aleksander, Kruhek, Milan, Valentić, Mirko (1999) *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 2. Brodska pukovnija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Cvijić, Jovan (1987) *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, SANU, Beograd.
- Dimitrijević, Stojan (1979) „Sjeverna zona: neolit u centralnom i zapadnom dijelu sjeverne Jugoslavije”, *Praistorija jugoslavenskih zemalja 2: neolit*, ur. Alojz Benac, Sarajevo, 229–360.
- Gavazzi, Milovan (1978) *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Grbić, Jadranka (1993) „Etnicitet i razvoj. Ogledi o etničkom identitetu i društvenome razvoju”, *Etnološka tribina*, 16, 57–72.
- Grbić, Jadranka (2004) „Jezični procesi, identitet i globalizacija”, *Narodna umjetnost* 42/2, 235–253.

- Hafizović, Fazileta, Sršan, Stjepan, Mažuran, Ive (2001) *Popis sandžaka Požege 1579. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek.
- Ivšić, Stjepan (1913) „Današnji posavski govor”, *Rad Jazu*, 196, 124–254 (I); 197, 9–138 (II).
- Jozić, Željko (2008) „O morfološko-naglasnim razlikama posavskih govora u Slavoniji i Bosni”, *HDZ*, 14, 187–196.
- Jozić, Željko (2010) „Posavski govori oko Slavanskoga Broda”, *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*, Split – Zagreb, 225–281.
- Kolenić, Ljiljana (1998) „Slavonski dijalekt”, *Hrvatski jezik*, ur. Mijo Lončarić, Opole, 205–215.
- Lisac, Josip (2003) *Hrvatska dijalektologija 1., Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- Lisac, Josip (2003a) „Slavonski dijalekt: između autohtonosti i utjecaja”, *Migracijske i etničke teme*, 19, I, 7–16.
- Lisac, Josip (2008) „Dosadašnja proučavanja hrvatskih štokavskih dijalekata”, *HDZ*, 14, 13–23.
- Lukežić, Iva (1996) „Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja”, *Fluminensia*, 8, 223–226.
- Lukežić, Iva (1998) „Štokavsko narječje (nacrt sveučilišnih predavanja)”, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 32, 117–135.
- Krpan, Stjepan (1994) *Zavičajnici: portreti malo spominjanih, prešućivanih i zaboravljenih*, Matica hrvatska, Slavonski Brod.
- Mažuran, Ive (1988) *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, JAZU, Osijek.
- Popis stanovništva iz 2011., http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1468.pdf, posjet 1. ožujka 2015.
- Popović, Dušan (1939) „Vojvodina u tursko doba”, *Vojvodina. I: Od najstarijih vremena do Velike seobe*, ur. Popović, Dušan, Novi Sad.
- Radić, Antun (1897) „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu”, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, sv. II., ur. Radić, Antun, JAZU, Zagreb, 1–88, <http://dizbi.hazu.hr/files/temp/1597227125.pdf>, posjet 20. veljače 2015.
- Skok, Petar (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.
- Škaljić, Abdulah (1966) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.
- Španiček, Žarko (1995) *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje*, Privlačica, Vinkovci.
- Taube, Friedrich Wilhelm von (1954) „Opis Slavonije i Srema”, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 2, Novi Sad, 156–231.
- Zirdum, Andrija (2001) *Počeci naselja i stanovništvo broskog i gradiškog kraja 1698. – 1991.*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.

SUMMARY

Marinko Vuković, Irena Miloš

ETHNOLINGUISTIC VIEW OF KLAKAR IN THE EARLY 20th CENTURY

In this paper the authors give a synthesis of linguistic (phonological, morphological, syntactic and lexical), cultural and historical facts about the Slavonian Posavian village of Klakar at the turn of the 20th century, with particular emphasis on the material culture. The ethnic identity is linked to the historical development of the community based on the unity of the territory and language. Non-linguistic facts – historical, demographic and other, such as large (historical) migrations of the population or coexistence of multiple ethnic groups in the same territory – affect the linguistic peculiarities, so if we speak, for example, about the linguistic identity in the historical continuum that includes changes, it cannot be separated from the community that recognizes it as a part of its cultural life. Ethnological, historical and linguistic research was conducted on a corpus of unpublished ethnographic manuscripts that was created by a Klakarian teacher Luka Lukić (completed in 1913) and mainly dealt with the material culture (houses, buildings, tools, etc.), whose interrelations and influence are especially noticeable in the lexis. As a result, this segment has received more attention during analysis. The interdisciplinary lexical analysis shows that, in addition to the primary Slavic lexical layer, Ottoman-Turkish, German and Hungarian cultural and linguistic supra-layers also exist, as shown by the cultural-genetic and cultural-geographical analysis of this micro-community, where the language was observed as an ethnic cultural element. On the basis of the assumptions about the linguistic and territorial cohesion, conclusions about cultural-historical-linguistic homogeneity and/or diversity are given. The methodology that was applied is interdisciplinary and includes ethnological, historical and dialectological analysis of the topics.

Key words: *Slavonian Posavina; Klakar; early 20th century; Ikavian-Jekavian dialect; material culture; phonological characteristics; morphological characteristics; syntactic characteristics; lexical characteristics*